

**A cigányok/romák vallásossága – a „mimikri vallásosságtól”
a cigány evangéliumi mozgalomig, különös tekintettel az új
vallási entitások vallási attitűdjére**

Doktori tézisek

Gyevai Gellért László

Semmelweis Egyetem
Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola

Témavezető: Dr. Török Péter, Ph.D., egyetemi docens

Hivatalos bírálók:

Dr. Kovács Eszter, Ph.D., egyetemi adjunktus
Dr. Szabó-Tóth Kinga, Ph.D., egyetemi docens

Szigorlati bizottság elnöke:

Dr. Túry Ferenc, Ph.D., egyetemi tanár

Szigorlati bizottság tagjai:

Dr. Hidas Zoltán, Ph.D., egyetemi docens
Dr. Nyitrai Ágnes, Ph.D., főiskolai tanár
Dr. Susánszky Éva, Ph.D., egyetemi docens

Budapest, 2017

BEVEZETÉS

Az elmúlt évszázadokban számtalan írás látott napvilágot a romákkal kapcsolatban, tárgyalva az életformájukat, babonás hitüket, életviszonyaikat. Az 1950-es években elindult Franciaországból a roma evangéliumi mozgalom, amely mára az egész világon elterjedt, az 1970-es években pedig Magyarországra is megérkezett. Ezek ellenére kutatásomat megelőzően nem indult hazánkban olyan vizsgálat, amely akár a múlt, akár a jelenre vonatkozóan a cigány vallásosságot és a keresztény egyházak viszonyát vizsgálta volna átfogóan. Ez a legfontosabb oka annak, hogy egészen az 1980-as évekig a romológia fősodrába tartozó tanulmányok (ha egyáltalán foglalkoztak kérdéssel) a mimikri, álcaaként felvett vallásosságot fogadták el e népcsoportra jellemző homogén ismérvként.

Erre vezethető vissza, hogy a romák vallásosságáról két meghatározó állítás tartotta magát a 20. század utolsó harmadáig: 1) a romáknak nincs rájuk jellemző, eredeti vallása; 2) ha meg is jelentik körükben a vallásosság, az minden bizonnyal mimikri, rejtő álca, belső tartalom (identifikáció) nélkül. Csak 1988-ban jelenik meg a romológiával foglalkozó honi szakiro-

Egyéb – nem az értekezés témájában megjelent – eredeti közlemények:

1. Goldmann R, Gyetvai G, Mester D. A szociális ellátórendszer jellegzetességei, korprofilja és területi megoszlása. In: Kolosi T, Tóth IGY. (szerk.) Társadalmi Riport 2016. TÁRKI, Budapest, 2016: 358–367.
2. Gyetvai G. Kis Fehér Könyv a szociális (jellegű) foglalkoztatásról. Szent Lázár Alapítvány, Békés, 2012
3. Gyetvai G, Kovács I, Duma K. Árnyéksereg – Elvi és logikai dilemmák, anomáliák és megoldások a megváltozott munkaképességű foglalkoztatásban. Szent Lázár Alapítvány, Békés, 2011
4. Gyetvai G. Munka? Terápia? – A fejlesztő-felkészítő foglalkoztatás egészségmegővő hatása a pszichiátriai ellátásban és foglalkoztatásban – ennek kapcsán a szociális foglalkoztatás mai modelljének továbbgondolása, új elvek lehetséges megjelenésének vázlatja. Szent Lázár Alapítvány, Békés, 2010
5. Gyetvai G. Roma integráció Békés városában. Szent Lázár Alapítvány, Békés, 2009

SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

Az értekezés témájában megjelent eredeti közlemények:

1. Gyetvai G, Rajki Z. (2016) Features of Roma Religiosity: Is It Only Mimicry? In: Religion and Society in Central and Eastern Europe, 2016/9: 50–67.
2. Gyetvai G, Désfalvi J. (2016) Changing Roma Identity: A New Kind of Double Identity and How to Model It. In: European Journal of Mental Health, 2016/11/1–2: 36–59.
3. Gyetvai G, Rajki Z. Cigánymissziós mozgalmak hatása Magyarországon. Cigány Módszertani és Kutató Központ, Békés, 2014
4. Gyetvai G. (2013) Keresztény roma gyülekezetek Magyarországon – általános jellemzők. In: Confessio, 2013/37: 45–57.

dalom első vonalában az a megállapítás, hogy a cigányok is lehetnek vallásosak, hittel azonosuló módon (Diósi 1988).

Később, különösen 2000 után kezdtek elszaporodni a témával foglalkozó írások, amelyek többsége nem vagy csak kis körben publikált tanulmány, pl. szakdolgozat. Másik része ugyan nagyobb publicitást kapott, azonban minden esetben csupán egy-egy kisebb területet vizsgált (pl. identitást, egy-egy gyülekezetet), a társadalmi jelenséget országosan egyik sem kutatta, a vallásosság tartalmát csak lokálisan, illetve részleteiben elemezték.

Két ok miatt is indokolt volt tehát az ide vonatkozó alapvizsgálat elvégzése:

- 1) Az eddig fel nem tárt, nem publikált, néha csak töredékesen közzétett adatokat időszerű volt összegyűjteni (levéltári anyagok, publikációk), hogy rendszerezésükkel és elemzésükkel közelebb kerüljünk a kérdés megválaszolásához: milyen is lehetett a romák vallási hozzáállás a keresztény tanokhoz, egyházakhoz? Ez a múlt.

2) Időszerű volt megvizsgálni a jelenben is, vajon az egyre inkább terjedő roma evangéliumi mozgalom milyen vallási tartalmat kínál, fejleszt a csatlakozó tagságban. Ez a jelen.

Kutatásomat a következő két definíció alapján végeztem:

1) A mimikri vallásosság

Az elnevezés Herrmann Antaltól származik, „mimicri-szerű” formában (Herrmann 1895:48). Szerinte a cigányok a tényleges életvitel elfedése és a környezeti elvárások miatt csak színből vették fel a vallásosság jegyeit, miközben annak tartalmával nem azonosultak (és nem is akartak). Ezzel védték magukat a környezet rosszallásával szemben. Több szerző egybehangzó megállapítása szerint a cigányok nem is képesek azonosulni a hittel, vagyis ez az ismérv homogén csoportjellemző.

4. A cigány evangéliumi mozgalomban számos vallási elem alapján arra következtethetünk (mint az élet változása, a biblia-olvasási és imádkozási szokások, a transzcendenshez való viszony stb.), hogy a tagság jelentős része hitben, tartalmában is azonosul vallásának előírásaival, teológiájával. Ennek alapján pedig igazolható az identifikált vallásosság közöttük.

pasztalt a megtérő romák gondolkodásában és életvitelében, amely a tagok vallásosságának kialakulására vezethető vissza. Radikális változás állt be a gyülekezethez csatlakozás után a tagok gondolkodásában, életében, erkölcsiségében, amely mély vallási elköteleződésről árulkodik

KÖVETKEZTETÉSEK

Igazolva látom, hogy...

1. A 20. század utolsó harmadáig meghatározó, a cigányok vallástalanságáról (mint vallásra való *képtelenségről*) szóló tézis nem, az álvallásosságáról (mimikri vallásosság) alkotott tézis csak részben állja meg a helyét. Új források birtokában a homogén csoportjellemzőként elterjedt állítások módosítása a cigányok vallásosságáról elengedhetetlen.

2. A cigányság egy része már a korai időkben integrálódott a keresztény egyházakba, és folyamatosan kimutatható olyan réteg, csoport a cigányságon belül, amely egyháziasan vallásos életet élt.

3. Az egyházi elvárások szerinti vallásosság időnként tényleges hittel telített kellett, hogy legyen (identifikált vallásosság). Ilyen módon a cigány evangéliumi mozgalom nem előzmények nélküli, történelmi kontinuitásról beszélhetünk.

2) *Identifikált (hittel azonosuló, belső) vallásosság*

Amikor a vallásosság „meghatározó motiváció”, ún. mestermotívum (Masters 2013). Ilyenkor az érintett úgy tekint vallására, mint az életét meghatározó gondolkodási, döntési és viselkedési keretre, következetesen a vallásos hite szerint igyekszik élni: életét dominánsan a követett vallási tanítások határozzák meg, illetőleg az általa transzcendensként elfogadott lényel való viszony.

CÉLKITŰZÉSEK

- Céлом volt, hogy megvizsgáljam, fenntartható-e a vallástalanság (mint vallásra való *képtelenség*), ill. a mimikri vallásosság tézise mint homogén csoportjellemző a cigányság múltjában és jelenében.
- Amennyiben nem, alátámasztható-e forrásokkal az egyház szerinti vallásosság és azon belül az identifikált vallásosság létezése a cigányság egyes csoportjaiban a 20. század előtti időkben.
- Kimutatható-e a cigány evangéliumi mozgalomhoz csatlakozó tagságban a vallási tanításokkal való hitbéli azonosulás, a vallási identifikáció.

Hipotézisek

1. tézis – A 20. század utolsó harmadáig meghatározó, a cigányok vallástalanságáról, álvallásosságáról (mimikri vallásosság) alkotott tézis csak részben állja meg a helyét. Új források birtokában a homogén csoportjellemezőként elterjedt állítások módosítása a cigányok vallásosságáról elengedhetetlen.

2. tézis – A cigányság egy része már a korai időkben integrálódott a keresztény egyházakba, és folyamatosan feltételezhető olyan réteg, csoport a cigányságon belül, amely egyházasan vallásos életet élt.

3. tézis – Az egyházi elvárások szerinti vallásosság időnként tényleges hittel telített kellett, hogy legyen (identifikált vallásosság). Ilyen módon a cigány evangéliumi mozgalom nem előzmények nélküli, történelmi kontinuitásról beszélhetünk.

4. tézis – A cigány evangéliumi mozgalomban számos vallási elem alapján arra következtethetünk (mint az élet változása, a bibliaolvasási és imádkozási szokások, a transzcendenshez való viszony stb.), hogy a tagság jelentős része hitben, tartalmában is azonosult vallásának előírásaival, teológiájával. Ennek alapján pedig igazolható az identifikált vallásosság közöttük.

Gyakorisági kérdések mérték a vallásgyakorlási szokásokat: milyen gyakran olvasnak Bibliát, imádkoznak, járnak gyülekezetbe, beszélnek másoknak a hitről, tartanak kapcsolatot egymással stb. A válaszstruktúra minden esetben erős vallási kötődést, rendszeres és következetes hitbéli gyakorlatot tükrözött a tagság többségénél: például 68,1%-a naponta beszél másokkal hitéről, 91,6% naponta imádkozik, 65,5% naponta olvas Bibliát.

A kérdések másik csoportja érzéseket, vallási elköteleződést, kognitív elemeket stb. vizsgált, amelyek alapján megalapozott következtetések tehetők a kérdezett vallási meggyőződésére. Vizsgáltuk, hogyan kezdődött a tag kapcsolata a gyülekezetével, ki és mi volt a fő motivációja a csatlakozásban, milyen közel érzi magához Istent, mennyire engedi beleszólni az életébe, milyen életváltozás kíséri a megtéréseket stb. A válaszok összesítése kivétel nélkül azt mutatta, hogy a vallási kötődés a többség esetén igen erős, gondolkodásuk és életük legfőbb kerete a hit. 42%-uk előzetes bibliai érdeklődés miatt ment a gyülekezetbe, 71,1% elfogadja, hogy Isten a legnagyobb áldozatot is kérheti tőle.

Végül mértük az életvitel és gondolkodásmód változásának mértékét. A válaszadók mintegy 99%-a pozitív változásokat ta-

nak, Szava település lelkipásztorának, hogy kötelességévé teszi a településen élő cigányok lelki gondozását (Landauer 2011:2).

Az első ismert cigány református lelkésről (Grausser Dávid) 1687-től vannak adataink (Lukács 2013, Landauer 2016). Az 1700–1800-as évektől rendelkezésünkre álló források egyre részletesebb képet nyújtanak a cigányok vallásosságáról, keresztény egyházakhoz és hithez való viszonyáról, cáfolva a valástalanságát, ill. a mimikri vallásosság általános téziséét.

A 19–20. században megszorodnak a források, számban és terjedelemben is, és azt mutatják, hogy a cigánység evangélicizációja igen elterjedt, az első (modernkori) cigány gyülekezet pedig már 1909-ben létrejött Aradon (Mészáros 2009:121, baptista cigánygyülekezet). 1972-től, a karizmatikus gyülekezetek bekapcsolódásával felgyorsult a cigánymisszió terjedése. Mára pedig az egész országban megtalálhatók a mozgalom gyülekezetei.

Empirikus vizsgálat

Összesen 73 kérdéssel vizsgáltuk a vallási tanítással való azonosulást, ill. a hithez kapcsolódó életvitel következetességét. A tanulmányba terjedelmi okok miatt ebből 35 változó került be.

MÓDSZEREK

A fenti hipotézisek igazolására két területen folytattam kutatásokat. A témára jellemző adathiány miatt olyan források feltárására törekedtem, amelyek eddig nem (vagy csak részben) váltak ismertté, és alkalmasak a romák vallásos életével kapcsolatos állítások újragondolására. Olyan korabeli egyházi és néprajzi kiadványokra, feljegyzésekre, közigazgatási forrásokra, töredékekre koncentráltam, amelyek valamilyen módon kapcsolatba hozhatók az egyházak missziójával (pl. egyházi iskolai lap, missziós jelentéseket tartalmazó folyóirat, *Ethnographia* című folyóiratot, digitális levéltárak, pl. MOL ARCANUM). Újraolvastam az ismert, romákkal foglalkozó könyveket, kiadványokat, forrásgyűjteményeket, hogy összeszedjem és újraértelmezzem (vagy mint gyakran, először értelmezzem vallási szempontból) azokat az adatokat, írásokat, amelyek kapcsolatba hozhatók a romák vallásosságával.

Ezzel párhuzamosan országos empirikus adatfelvételt vezettem (a Cigány Módszertani és Kutató Központ támogatásával), hogy feltárjuk, milyen mértékben terjedt el az országban a cigány evangéliumi mozgalom, ill. mi jellemzi a tagságát, különös tekintettel a vallási attitűdre.

A mozgalomban érintett felekezetek

51 felekezetet/entitást találtunk, amelyben cigány tagsággal rendelkező gyülekezetek jöttek létre (*cigány vagy etnikailag vegyes közösségek*). Összesen 169 gyülekezet felelt meg az általunk felállított kritériumoknak (formális gyülekezet, amelynek legalább 10%-a megkeresztelt cigány). Az 51 felekezetből 6 módszertani és egyéb problémák miatt kiesett, a maradék 45 felekezetből 27 bizonyult együttműködőnek a lekérdezésben. E 27 felekezet/entitás *cigány tagsága* adta a vizsgálat populációját (csak tagsági kritériumoknak megfelelő emberek kerültek a mintába).

Mintavétel

Az együttműködő felekezetek létszámadatai alapján 4400 főre készítettük el a mintavételi tervet és az 1100 kérdőívet. Egylépcsős, véletlen, szisztematikus minta mellett döntöttünk. Mivel a populáció egyéb szociodemográfiai tulajdonságait nem ismerjük, rétegző tényezőkkel sem számolhattunk, rétegzés nélkül vettünk mintát. A random módon felsorolt roma gyülekezeti tagok közül minden negyedik ember került a mintába. A kezdőpontot a mintavételi intervallum (4 lépés) alapján sorsolással határoztuk meg minden gyülekezetben.

A minta reprezentálja annak a 27 együttműködő felekezetnek a 16 év feletti aktív *cigány* magját, akik elfogadják magukra a roma/cigány gyülekezeti tag megjelölést és megkeresztelkedtek.

Az adatfelvétel és adattisztítás után 705 értékelhető kérdőívet dolgoztam fel. A válaszok alapján a vizsgálat 95%-os konfidenciaszinten számolt maximális hibahatára $\pm 3,6\%$.

EREDMÉNYEK

Forráskutatás – kezdetektől az 1970-es évekig

Összesen több száz forrást gyűjtöttem össze és rendszereztem, amely kisebb-nagyobb mértékben a cigányság vallásosságával összefüggésbe hozható. Ezekből nyilvánvalóvá vált, hogy nem sokkal a cigányság Magyarországra érkezése után már létezett olyan gyülekezet (1583-ban, Tisza-Ujlak, református), amelyben nagy számban vagy egészében romák gyakorolták a vallásukat (Szabó 1862:1006–1008).

Számos forrás szerint sok nem cigány fontosnak érezte és tevékenyen is tett azért, hogy a cigányok „hitre térítése”, evangelizációja (és további pasztorációja) megtörténjen. Pl. Batthyány Ferenc 1618-as adománylevelében olvasható, hogy a soproni főispán azzal a kikötéssel adományoz földet Kölgyesi Pál-